

Ujvárosi Emese

A gömörsidei szánkó

Nádas Péter: Világló részletek *

Emléklapok egy elbeszélő életéből

„A világ romos.” I/283.

„Valójában Pest a szülővárosom.” I/17.

„Stílushibának gondolták a rendszerhibát.” II/417.

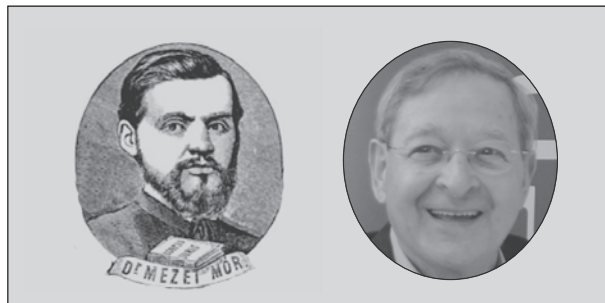
„Van egy másik világ a látható mögött. Ott ragyog az ember teljes arca és alakja, vagy csak onnan nézve válik láthatóvá.” II/175.

Világló-sötétlő, suttogó-zúgó, ezerkétszáz oldalas rengetegbe csábítja a *Párbuzamos történetek* után ártatlannak már semmi esetre sem nevezhető olvasót Nádas Péter. Ezúttal nem fikciót ajánl, hanem memoárt: *Emléklapok egy elbeszélő életéből* – siet udvariasan segítségünkre az alcím választékos finomsággal. Önéletírást, vallomást, emlékezést olvashatunk a hetvenöt éves szerző tollából, ami magán viseli legalább három évszázad kultúrájának, történelmének lenyomatát. Mondataiban visszhangzik Saint-Simon herceg emlékiratainak kíméletlen pontossága az ábrázolt alakok jellemzésében – aki nem áttolja Rákóczi Ferencet tehetség és jellem dolgában közepes embernek minősíteni –, a magyar, különösen erdélyi emlékirat-irodalom tradíciójának elmélyült ismerete, a huszadik század első felében keletkezett baloldali önéletírások sora Károlyi Mihálytól kezdve saját családtagjainak vallomásaival bezárólag. Aranyossi Pál, Nádas Magda mint családtagok, Gráber Margit, Jász Dezső, Markos György, Demény Pál, Török Sándor mint a korszak kommunista, polgári baloldali tisztességes tanúi tartoznak ebbe a körbe. A szövegtípus, a memoár az elbeszélő személyének tökéletes lenyomata. Szerencsés esetben tehetséges és emelkedett prózaíró szépirodalommal emeli a tényirodalmat. Természetesen Nádas esetében erről beszélhetünk, az ő emlékező-folyama esztétikai szempontból kivételes élményt

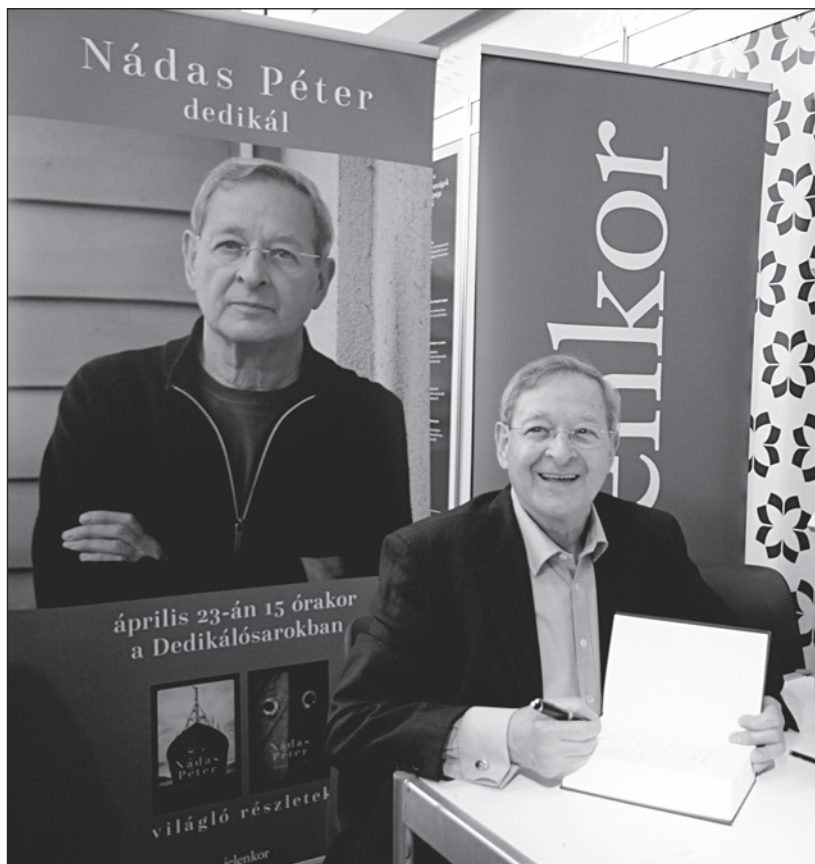
nyújt az olvasónak. „Az emlékezésnek egészen más a mechanikája, az emlékezetnek más a topográfiája, mint ahogy az elbeszélő irodalomból ismerjük.” (I/81.) Nádas egyik kiindulópontja ez a megállapítás, ami részben Freud és Jung műveinek ismeretén, pszichológiai módszereiknek saját magán kipróbált hatásán alapul, ugyanakkor a memoár mint végletesen szubjektív műfaj, teret nyit a személyiség olyan sajátosságainak megnyilvánítására, mint Nádas képszerű, autisztikus tudata. Ennek visszatérő, a szövegben időről időre feltáruló példája az alábbi idézet: „Életem valószínűleg első, gyakorta visszatérő emlékképe egy budapesti bérház sötétből felvillanó lépcsőházi fordulója, amint repülünk a hidegen fellángoló fal felé, és belezuhanunk.” (I/38.) A folyamatos gondolkodási munka, a mnemotechnika, az emlékezetfolyam rajzolja ki a memoár csak a szerzőre jellemző, tökéletesen egyedi, kaleidoszkóp-szerű szerkezetét. Ezért nincs semmilyen más szerkezeti tagolás a szövegben, a kiindulás mindig egy kép, ehhez társul a hang, a mozgás, az illat vagy szagélmény. „Autistaként én nem fogalmakban, hanem képekben észlelem a külvilágot” (I/182.) – mondja valahol az első kötet elején. A szöveg koherenciáját ez a következetesen alkalmazott módszer biztosítja. A bekezdések jelentik az egyetlen formai tagolást, valamint a két testes kötetbe osztott emléközön. A kaleidoszkóp soha nem ad ugyanolyan el-

* Első kötet: *Amikor szerdán* (611 oldal). Második kötet: *Marcellina feláldozása* (596. oldal). Jelenkor Kiadó, 2017. Borítófotó: dr. Literáti-Nagy Ferenc. Szerkesztette: Csordás Gábor. Olvasószerkesztő: Ruttkay Helga. Alföldi Nyomda Zrt., 2017. I–II. kötet ára: 7999 Ft.

rendezést, a nézőpontok változása, a fény beesése, a megfigyelt tárgy adottságai állandóan mozgásban vannak. A képi mozgás, a folyamatos változás, áramlás konstituálja a szövegfolyamatot. „Nem volt apelláta, délre a vasárnapi ebédnek készen kellett lennie. Amikor delet harangoztak, a levesnek forrón az asztalon gőzölnie.” (I/7.) A memoár első két mondata illusztrálja a kép, a hang, az illat egyidejű jelenlétét. S az első alak, akit az emlékezés fénykörébe von, Tauber nagyapa, Tauber Arnold, az aranyműves, az író anyai nagyapja. Testének aszkétikus soványságát, jellemének csendjét, érzelmi visszafogottságát, racionalitását, szemérmes szeretetét, ahogy unokájával mikádót és dominót játszik, derűjét, megnyilvánulásainak ritka szűkszávúságát pontosan, érzékletesen rajzolja fel az író. Tauber nagyapa mellé apja, Nádas László illik, akire ugyancsak az érzelmi visszafogottság, a ráció feltétlen tisztelete, a csendes, szinte észrevétlen jelenlét jellemző. Neveltetése a nagypolgári Neumayer/Nádas családban ment végbe, ezzel a háttérrel lett illegális kommunista, nem egyedül a családból és fivérei közül. A két férfi pendantja a Nussbaum Cecília – Tauber Klára kettős, anya és leánya, hangjuk és női lényük energiája megtölti a teret, ahol jelen vannak. „Legkisebb gyerekkoromtól kezdve, egészen addig, míg tizenkilenc évesen legutoljára láttam, kötözködtem a nagyanyámmal. ...nem értette, hogy mit akarok. Így beszélt. Ez volt a nyelve, ezek voltak a szavai. ...Nem volt egyetlen mondata, ami ne lett volna bődületes közhely. ...nagyanyámtól tanultam meg főzni, s minden tiltakozásom ellenére a szavak mágiját.” (I/444.) Nussbaum Cecília nyelvhasználata, személyisége ősi, törzsi mintát követ, nyelve a steti nyelve, rituális, mágikus, mitikus, érzelmei fékezhetetlenül áradnak, tollas zsidó ősei a disztingvált aranyműves családban Tauber nagyapa nővére, Tauber Janka számára vállalhatatlanok. Ezért megy Tauber Arnold unokájával, szigorúan Nussbaum Cecília nélkül a vasárnapi viziterekre Jankához, ahol hiába említi feleségét, Tauber Janka nem akarja meghallani, nem vesz róla tudomást. Nussbaum Cecília érzi kirekesztettségét, a maga módján megpróbálja megosztani négyéves unokájával a Janka iránti ellenszenvét, nem talál megértésre, ezért még kétségbeesettebb és elkeseredettebb lesz. Lányait annak idején veréssel 'neveli', s amikor indulatból egyszer megüti négyéves unokáját, az író, Tauber Klára kifakad ellene. Veszekedésükből kiderül, hogy jellemük hasonlóságai állnak a feszült jelenet hátterében, személyiségük alaprétege valahol mélyen egyezést mutat. A kisfiú viszont, nagyanyjával ellentétben, az anyját rajongva szereti, hiányát fájjalja, bár ko-

raérett módon tudomásul veszi Tauber Klára mozgalmi munkával zsúfolt életét, a sok háztartási alkalmazottat, anyapótlékot, sőt, közülük egyet, Németh Rózsi még meg is szereti. Anyja iránti feltétlen szeretetét-szerelmét azonban mi sem bizonyítja jobban, mint a memoár talán legszebb lapjai: „Egyszer elmentében, csak úgy mellékesen, azt kérdezte, hogy a születésnapomra mit kívánok. Ez talán a hetedik vagy inkább a nyolcadik születésnapom lehetett. Azt kívántam, hogy vegye föl valamelyik szép ruháját. Azaz egy olyan ruhát, amelyet legalább három éve egyszer sem viselt. S hogy világos legyen, mire gondolok, azonnal hozzátettem, a kígyóbőr cipőjét vegye hozzá. És a gyöngyeit.” (II/250.) Ezután következik egy szédítően gyönyörű leírás a még fiatal, betegsége előtti, még megcsonkítatlan Tauber Kláráról, aki a kisfia kedvéért szépen felöltözik: „Asszisztáltam az öltözködésénél, s világos volt, hogy azonnal vissza is talál ezekhez az elfeledni vágyott régi darabokhoz, mi több, az öltözködés rítusához.” (II/251.) Az a Tauber Klára, aki az ostrom alatt az életét kockáztatva illegális munkát végez, a pincébe falazott férje és sógora számára hamis papírokat és élelmet szállít a nyilasok orra előtt, maga is hamis papírokkal bujkál 1942-ben megszült kisfiával, az ostrom után a gömörsemi számkóval húzza a fagyott emberi tetemekeket a gyűjtőhelyekre, megszervezi az életet a gyerekek ellátására és a jóléti szolgálatokat, s még számtalan nélkülözhetetlen feladatot végez el, bátran és tisztességesen. S mire az élete végre jobb és boldogabb lehetne, a Rákosi-korszak terrorja megnyomorítja, talán mélységes csalódása is hozzájárul a mellrák kialakulásához és fájdalmasan korai, 1955-ös halálához. Életvidám, hihetetlenül energikus személyisége, nőiessége felfénylik ebben a megrendítően szép jelenetben, amikor a Pozsonyi úti lakás megihitt enteriőrében felöltözik a kisfia kedvéért. Felveszi a pikáns, csónaknyakú, fényes atlással szegélyezett fekete bársony kisestélyi ruhát, a Mezei nagymamától örökölt apró igazgyöngyökből álló gyöngysort, selyemharisnyás lábát a vajszerű kecskebőrrel bélelt fekete kígyóbőr cipőbe bújtatja, s ott

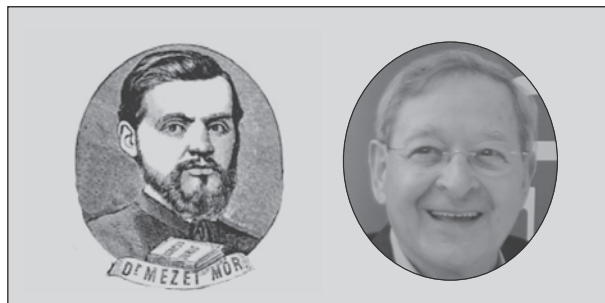
ragyog, teljes fiatal szépségében a kisfia szeme előtt. Korai távozásával az Éden omlik össze a két kisfiú és a férje számára. Minden értelmét veszíti, megkezdődik az árvaság. Tauber Klára személyisége a memoár hangsúlyos gondolati pályájának emblematikus alakja; ez a gondolati pálya pedig a 'kommunista' mint fogalom megtisztítása a talált tárgyként a rátapadt, ráragasztott szennyeződésektől. 1942-ben, a második világháború kellős közepén, Budapesten, zsidó anyaként gyereket a világra hozni, több mint bátorság, a nikomakhoszi etika szerint vakmerőség. Jogos arculcsapása a gyalázatos huszonöt évnek, aminek célja a zsidó állampolgárok elleni aljas uszítás, azt követően a parlamenti berendezkedés felhasználása törvényhozással társadalmi kirekesztésük, gazdasági megsemmisítésük érdekében. Végül a gyalázat beteljesítése a vidéki zsidóság deportálásával, a férfiak munkaszolgálatba kényszerítésével, a budapesti zsidóság gettóba szorításával, hogy sorsukra hagyva elpusztuljanak, és jöhessen végre a nagy hullarablás. A tiltakozó, ellenálló kommunista pártot a Horthy-rezsim illegalitásba szorította, ez ellen a gyalázat ellen tevélegesen tiltakozni, Vörös Segéllyel, hamis papírok, röpcédulák nyomtatásával egy

tisztességes ember számára szinte kötelező volt. Kevesen kockáztatták az egzisztenciájukat, hogy embereket mentsenek, számuk alig több mint nyolcszáz, de csaknem háromszázezerre tehető azoknak a készséges hivatalnokoknak, csendőröknek, bábáknak a száma, akik zsidó polgártársaikat néhány hét alatt, példás gyorsasággal téglagyárakba terelték, testüregi motozásukat elvégezték, vagonokba zsúfolták, csecsemőstül, nagymamástul „munkára” indították. A memoár rákényszeríti az olvasót, hogy ezzel szembenézzon, elgondolkodjon a kommunista Tauber Klárák és Nadas Magdák háború alatti ellenálló és háború utáni, az életet újjászervező, önzetlen munkáján, hibáikat és esetleges bűneiket is szigorúan számba véve. A leltár végül így összegzi a kilátástalan, vakmerő, tisztességes küzdelmet: „A fasizmus uralmát és tébolyát nem tudták feltartóztatni, ... de legalább kísérletet tettek rá.” (II/101.)

A memoár másik, legalább ilyen hangsúlyos gondolati csapása ilyen hangsúlyos gondolati csapása ismeretelméleti jellegű; ezen a gondolati pályán mutatja be saját küzdelmét a szavakkal, a nyelvvel, feltárja autista, képi gondolkodásának előnyeit és hátrányait: „Néha veszélyesen csúszik össze a nyelvértelmezés és a létértelmezés.” (I/412.) Egy kétéves gyermek értelme próbál megbirkózni a felfoghatatlanul bonyolult külvilággal, a képek, szavak, hangok, szagok és illatok folyamatos áramával, a mozgással, az ostrom utáni túlélési gyaloglások során szerzett tapasztalatokkal. Az ostrom utáni Budapest lakói a romokon fáradhatatlanul gyalognak, innen oda, onnan ide valamit cipelnek, gyerekkosiban tolnak, pontonhídon dübörögnek, természetesen a gyerekeket is magukkal viszik, nincs kire hagyni őket. A nézőpontok állandóan változnak, ha elfárad, bekéredzkedik a gyerekkosiba, ha nagyon ráz, kivesszik, apja nyakában egészen már perspektívából látja a romos Budapestet, váratlanul elalszik ölben, vagy egy zsúfolt, füstszagú presszóban, orrában érzi még sokáig a széttört csatornák bűzét és a romok alatt bomló hullák émelyítő szagát. Két évbe telik, amíg a város úgy-ahogy ismét élhető lesz. A rázúduló nyelvi és nem nyelvi ingereket fel kell dolgozni, apja felvilágosító magyarázatokkal és magatartási ajánlásokkal árasztja el az ismeretektől

fuldokló kisfiút. „Az egyezményes családi tudatban a tudás ült a magasabb polcon, ez igaz, nem az Isten.” (I/35.) A tudás feldolgozásának munkája azonban csak az övé, neki kell a folyamatosan áradó nyelvi és nem nyelvi információkat elrendeznie, raktározni a tudatában: „... szerencsére nem láttak be a fejembe. Ami óriási élmény volt. ... Bármit gondolok, senki nem láthatja a gondolkodásomat. Habár azt is éreztem, hogy ez milyen veszélyes. Istennel egyedül vagyok. Létének titkos bizonnyítóka, amiről a szüleimnek nincsen tudomásuk.” (I/98.) A szavak, különösen az összetett szavak megértése még hosszú ideig komoly feladat elé állítja a kisfiút: „... évtizedekig tartott, míg sikerült megértenem, nem elrémülni, hogy a szóösszetételekben az egyes szavak külön és együtt mást jelentenek, és miként jelentenek mást.” (I/96.) A nyelv mibenléte foglalkoztatja, Nussbaum Cecília felhívja a figyelmét a mitikus, rituális és mágikus nyelvhasználatra, a sokszínű, kulturálisan és szociológiai értelemben rétegzett család, a kiterjedt baráti kör nyelvhasználata újabb és újabb felfedezésekre ébreszti. Nyelvi tapasztalásának skálája a törzsi nyelvhasználattól a felvilágosodás tudományosan korrekt nyelvi leképezésén át a pártzsargonig, a cselédek, illetve „háztartási alkalmazottak” népnyelvi megnyilvánulásáig, az osztálytársak titkos gyermeknyelvéig terjed. Időről időre visszatérnek az összetett és a hasonló alakú szavakkal kapcsolatos bizonytalanságai: ciánózás, cionista, karpaszományos és munkaszolgálatos, pontonhíd és pogrom, gezeresz és ostrom, goj és golyhó, holokauszt, Bácska, Baja, légoltalom, vigyázz.

A memoár fontos kérdése a család identitása, eredetének pontos feltárása a belátható távolságig visszamenve. Az író apai ősei német nyelvterületről, Nyugat-Európából érkeztek Magyarországra, anyai ősei keletről, Galíciából, Podóliából érkezhettek. Apai őseinek az asszimilált, a társadalmi hierarchiában a nemességig emelkedett egzisztenciák életpályája jutott, Mezei Mór és Mezei Ernő a 19. századi magyar liberális gondolkodás nagyjai, szerepük a szabadságharcban, a kiegyezésben vitathatatlan. Mezei Ernőnek a tisaeszlári perben játszott szerepéről hosszan olvashatunk. Nádas László családjának nagypolgári életviteléről, a tágabb család szerepé-

ről a progresszív magyar művészeti és kulturális életben, életük tárgyi reprezentációjáról még a Pózsonyi úti lakás is tanúskodik. A legszebb példa mégis dr. Rendl Sándor és Nádas Eugénia Dobsina úti Bauhaus-villájának igényes, modern klasszicista irányzatú berendezése, vagy a Teréz körüti egykor Rendl, később Aranyossi-lakás enteriőrje. A Mezei-Nádas család tagjai topográfiailag is az ország és Budapest szívében laktak. Lakásaik falát a modern magyar festészet legjobbjainak képei díszítették: Egry József, Márffy Ödön, Kernstok Károly, Kmetty János, Czóbel Béla, Vaszary János, Gráber Margit, a kézművességet Tevan Margit és

Szabó Éva, a szobrászatot Pátzay Pál és Beck Ö. Fülöp képviselte. Nádas érzékeny portréja dr. Rendl Sándorról, a kifinomult, komoly szakmai tudással rendelkező, toleráns, többszörösen elárult polgárról a jellemrajz iskolapéldája. Ellenpontot képez a Péterfy Sándor utcai anyai nagyszülői kispolgári lakás, körfolyosó, közös mellékhelyiség a lépcsőfordulóban, egy hálószoba, rézedényekkel díszített, akkurátus konyha, Nussbaum Cecília birodalma. Mindegyik otthonhoz tartoznak háztartási gyakorlatok, szokások, az író felmérhetetlen tudással bír a különböző háztartási munkák mibenlétéről, a vásárlás, főzés, ezüsttisztítás, nagymosás rejtelmek tárulnak fel érzékletes mondatai nyomán, de legtöbbit talán mégis a padló régi-módi tisztításáról, a komplett nagy-takarításról tud: „Őszintén remélem, hogy úgy halok meg, hogy előtte még ki tudok takarítani.” (II/545.) A szülők ostrom utáni, szép reményekkel induló életének keretét a Pozsonyi úti, fényekkel, ilatokkal, friss dunai széllel körülölelt otthona jelenti, ami még zsúfolva van Nádas László nagypolgári örökségének darabjaival. Eme daraboknak ószeresekhez kerülése, a lakás kiürülése jelzi a gyerekek számára az Éden elvesztését. Szeretett Németh Rózsijuk, anyahelyettesük óvónőképzőbe megy, az otthon lakássá, majd szállássá fokozódik le, a végzet pedig a Svábhegyre költözéssel veszi kezdetét. A Gyöngyvirág úti Perczel-villa nem más, mint a fájdalmak háza, hideg, üres, a szó minden értelmében: „Egész lényemet lefoglalták az üres szobák, mindazt, ami voltam és vagyok. Ebből lettem. Mindennap meg kellett nézmem az üres szobákat, meghallgatnom a csendjüket. Minden szobának más volt a hallgatása.” (II/338.) A szülők élete megtörik, a család szét-hullik, Tauber Klára halálát Nádas László csak fizikai értelemben éli túl, a gyermekei kedvéért, egy rövid ideig. Valójában öngyilkosságáig élő halott. Már Tauber Klára halála előtt a tízéves kisfiúra hárul a háztartás minden gondja, a mosás, takarítás, főzés, vásárlás az ötvenes évek jegyrendszerében és hiánygazdaságában, anyja és öccse betegségének

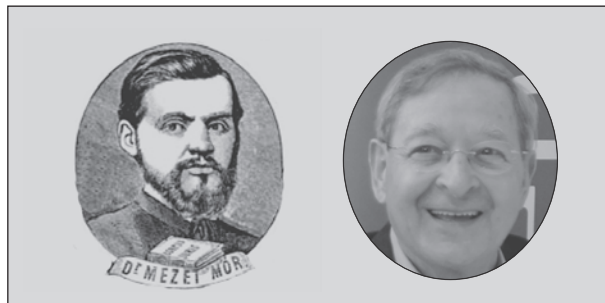
Fotók: Kőbányai János

súlya, apja egzisztenciális megsemmisülése, az elárulás elviselhetetlen fájdalma, az iskolaváltás gyötrelme. Ez több, mint amit egy tíz év körüli gyermek elviselhet, ennyi fájdalom és csapás nem gyermekre van méretezve. Kivételes intellektusával, alkati és belenevelt önfegyelmével, csendes, aszkétikus szorgalmával válik úrrá a helyzeten, és nagyon tudatosan lesz azzá, akinek ma ismerjük: jelentős, megkerülhetetlen íróvá és gondolkodóvá. Figyelmeztet bennünket egzisztenciális kötelességünkre: „Valamennyien súlyos háborús sérültek leszármazottai vagyunk Európában. Akkor is, ha tudomást veszünk róla, akkor is, ha semmit nem akarunk tudni róla...” (I/284.)

A memoár egyik fontos kérdése az íróvá válás: „Talán tizenegy évesen lett világos, hogy én most már írással foglalkozom... Nem elhatározás volt, felismerésnek mondanám.” (II/173.) Apai nagybátyja, Aranyossi Pál újságíró és fordító könyvtára, elmélyült szellemi munkájának megtapasztalása mély benyomást tett rá. Yvette az Aranyossi házaspár unokája volt, nyarakat töltöttek együtt a leányfalui házban, versenyt olvastak a könyvtár kincseiből. Közös megbeszélte olvasmányélményeik hozzászárultak a később kibontakozó írói pálya értérendszerének megalapozásához.

A recenzor megemlíthetné még a tájleírások kivételes szépségét, a városképek páratlanul intenzív atmoszféráját, amelyekből Budapest lakóinak antológiát lehetne összeállítani, a Svábhegy lakóinak különösen ajánlva. Ez a memoár nem csak Nadas Péter számvetése az életével, mindenkinek szól. Az 1956-os forradalom első napjainak történetével zárul, néhány hátborzongató képet éget az olvasó emlékezetébe. A komoly olvasmányokat mindenkinek a saját lelkén kell átszűrnie. Értelmezze mindenki, ahogy akarja, szabadságában áll. Számomra elsősorban a gyermeki fájdalom, az árvaság könyves könyve marad.

Végül szólni szeretnék magáról a könyvtárgyőről, hiszen két kötet és több mint ezerkétszáz oldal esetében ez talán indokolt lehet. A Jelenkor Kiadó az Alföldi Nyomda Zrt. kivitelezésében bocsátotta elénk a művet. Az emelkedett, nemes tartalomhoz sajnos nem ér fel a könyv megtestesülése. A papír rossz minőségű, szakadékonny, a borító megért volna egy vászonkötést, bár tudom, ez mostanában nem szokás. A szerkesztés gondosságára vall, hogy kevés gépelési hiba van benne (I/458 álhat – helyesen: állhat, II/440 gajra megy – helyesen: gallyra megy), valamint az első kötet 473. és 474. oldalai között mintha valami hiányozna. Külön kis fájdalom, ami W. G. Sebald óta előfordul, a képek hiánya a kötetben, ami bizonyára az író döntése volt. Mivel kitűnő fotográfus, a helyszínekről készített képei mélyen érdekelnének, nem beszélve a régi, családi fotókról. Mit nem adnék, hogy a nádszál-

karcsú, gyönyörű Nadas Eugéniát megcsodáljam! Keleti Gusztáv *A száműzött parkja* című festménye sokszor jutott eszembe az elhagyott svábhegyi kertről olvasva. Dr. Literáti-Nagy Ferenc rozsdás hajója a címlapokon bizonyára kitűnő szimbóluma a megfeneklett szabadgondolkodásnak, ami azonban csupán a memoár egy szelete. Kétségtelenül hangsúlyos, mint ez az idézet bizonyítja: „Igazság szerint még ma sem látom be, hogy egyenlőségi igényem és magyar patriotizmusom életem két legjelentősebb tévedése lenne, habár jól tudom. ... Ha sikerülne kihúznom e két építőkövet a tudatomból, akkor az egész építmény összeomlana.” (I/119.) Vagy álljon itt a másik: „Számomra a szabadgondolkodásból nem volt visszaút. A mai napig nincs visszaút.” (I/121.) S három a magyar igazság: „A liberális gondolkodás ugyanis a szavahihetőségre és jóhiszeműségre épít. Ez egyben az első számú súlyos bumerángja.” (I/122.) Mezei Ernő a Sándor utcai palotában hosszan beszélt a tiszaszlári perrel kapcsolatos meglátásairól, szavai szelídek, okosak, liberális meggyőződéséhez hívek voltak. Ellenfelei, az antiszemiták, még 19. századi állapotukban, bebábozódva hallgatták, még létezett a szavahihetőség és a jóhiszeműség. Ezért nyerhette meg a nagy pert Eötvös Károly. Ez a bajom a rozsdás, megfeneklett hajóval, mert álláspontom szerint nem a liberális gondolkodás visszataszító, amely még komolyan veszi a szavahihetőséget és a jóhiszeműséget, hanem annak ellenfelei.

Számomra sincs visszaút.

